

Závodský, Artur

Černá země

In: Závodský, Artur. *Nad prózou Vojtěcha Martínka*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1960, pp. 22-45

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119132>

Access Date: 07. 03. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ČERNÁ ZEMĚ

Středem a uměleckým vyvrcholením Martinkova díla je ostravská trilogie *Černá země*, která se skládá z románů *Jakub Oberva*, *Plameny* a *Země duní*.

Martínek pracoval na této románové trojici deset let. Z jeho pera máme několik svědectví, která umožňují sledovat růst všech tří románů, určit časově jejich genezi a vysledovat poslěze vztahy mezi podněty, jež bral autor ze skutečností, a mezi konečným uměleckým tvarem, na němž se — jako při každém uměleckém díle — do značné míry podílela fantazie.

Jak sdělil autor, „myšlenková osnova všech tří (románů, A. Z.) byla vlastně hotova už roku 1922“,¹⁾ kdy Martínek začal pracovat na románě *Jakub Oberva*. Přirozeně, že se prvotní plán potom ještě v nejednom ohledu změnil. Původně měl spisovatel v úmyslu vydat všechny tři díly trilogie najednou.²⁾ Ale když se hlásily jiné úkoly, byla práce na trilogii neustále přerušována. Nadto se dílo rodilo těžce a bolestně. V dopise J. V. Sedlákovi si Martínek 21. května 1931 povzdechl: „... dokončení románu (*Země duní*, A. Z.) odpočívá — nejsem schopn, abych více nervy napínal, ale snad v prázdniny dokončím to, co mě trápí tolik let a co mohu dělat vlastně jen po zlomech. A jak jinak bych dnes zase všechno začal!“³⁾ A tak teprve vydání všech tří dílů r. 1932 autorův původní plán realizovalo.

Jaký záměr chtěl Martínek ve své ostravské trilogii uskutečnit? Práví o tom sám: „... bylo mou snahou, abych ve výrazných představitelích zachytil duši kraje od let devadesátých až po první válku, přerod zemědělského venkova v kraj průmyslový a rozmanité zjevy společenské, hospodářské a mravní.“⁴⁾ „Chtěl jsem proti sobě postavit venkov, jež nezadržitelně ztrácí svůj někdejší selský ráz, a město vysokých pecí, komínů a dělnických kolonií.“⁵⁾

Martínek mohl stanovený plán uskutečnit se zdarem spíše nežli kdokoli jiný z našich spisovatelů proto, že ostravský kraj, a to jak jeho venkovskou část, tak jeho průmyslový střed, zevrubně znal. Život na venkově sledoval po léta ve svém rodišti Brušperku a v jeho okolí. Ostravu, zejména železářský průmysl ve Vítkovicích, germanizaci tohoto města pozoroval od svých studentských let. Sám o tom vypravuje, sice po dlouhé době, ale s nezaniklou silou dávného prožitku: „Jak bych to bolestně neprožíval v těch letech na počátku století, v nichž rostlo mé

¹⁾ V. Martínek v doslovu ke knize *Země duní*, Praha 1932, str. 262.

²⁾ Tamtéž, str. 263.

³⁾ Dopisy Vojtěcha Martínka J. V. Sedlákovi jsou uloženy v Literárním archivu Národního muzea v Praze.

⁴⁾ *Postavy mých románů*, str. 10.

⁵⁾ Tamtéž, str. 11.

studentské mládí! Vždyť jsem ten útlak cítil denně kolem sebe. Ta léta se vyvíjela ve stínu vysokých pecí, žil jsem v jednom červeném (nebo spíše: špinavě červeném) domku dělnické kolonie, černý prach padal na stránky sešitů, do nichž jsem psal své školní úlohy, dunění strojů otrásalo okny za noci. Ale co bylo důležitější: cítil jsem, že jsem zajedno s lidmi, kteří z těch domků vycházeli k vysokým pecím „na sichtu“. To byli moji sourozenci, moji někdejší spolužáci, moji kamarádi. A hutě jsem velmi brzy poznával z přímé blízkosti. Můj bratr, závodní strojuvůdce, provázel mě nejednou za letních a podzemních večerů jako „černého pasažéra“ verkovními prostorami a dopřával mi místo ve své sténající lokomotivě. Viděl jsem těžká kladiva, jak bijí do rozžhavených plátů, viděl jsem jeřáby a stroje, viděl jsem nádherné vodopády roztaveného kovu, zářivé ohňostroje, mihotavá světelná hádata. Tak bylo možno projíždět závody až do polí a na haldy, na něž se vylévala žhavá struska. Kolikrát jsem za těch nezapomenutelných večerů sedával na rozpraskaných halvanech nebo na kolejích a sledoval, jak se po úbočích rozlévá ohnivý proud a hází na oblohu rudé záblesky! Netušil jsem arci tenkrát, že ten kus země pod haldami je mým osudovým koutem: že za nějakých sedm let mě zaneše životní vír zrovna pod ty dýmající, svítivé kopce, abych tam zakotvil a pozoroval ještě intenzivněji dělnický život, jeho zápasy i naděje. A tam na železárenských haldách, za dne smutných, ale za letních hvězdnatých nocí romanticky vzrušujících, jsem se seznámil s nejedním takovým Kubou Sršáněm, odbojným výhybkářem, „feršibrem“; s nejedním jsme se tenkrát skamarádili a já vyslechl všelijaké šprýmy i historky z hald.“⁶⁾

Také na dělnické schůze se mladý student dostal, i když ovšem tajně, protože jejich návštěva byla stíhána jako těžký přestupek proti kázeňskému řádu. Připočteme-li k tomu četbu Slezských písní a zanícení pro zjev Petra Bezruče (v literárněhistorické monografii o něm podal Martínek zevrubný obraz života ostravského kraje, obraz, který musíme pokládat v jistém smyslu za vědecký pandán Černé země), dostaneme zkušenostní základ, z něhož ostravská trilogie vyrůstala. Ale zdrojem nebyly jenom zážitky studentovy. V únoru r. 1915 vzal na sebe Martínek starosti obecního tajemníka v Hrabůvce, vesnici to, která sousedila s Vítkovicemi a která tvoří dnes jednu ze čtvrtí Ostravy. Mimo to spravoval Martínek peníze, které stát vyplácel manželkám mužů sloužících na vojně. Funkci obecního tajemníka zastával až do ledna r. 1919. Byla to vedle učitelské práce činnost, která zabírala Martínkovi všechnen volný čas a jež útočila na jeho nervy. Člověk Martínek trpěl a platil za svoji námahu zdravotními otřesy. Avšak spisovatel Martínek měl zde jedinečnou příležitost dívat se surovému životu za války přímo do očí, poznávat stovky nejrozmanitějších lidí. Martínek o tom vypravuje: „Vždyť jsem tehdy nejen učil na střední škole, kam chodil před lety románový Kubíček Oberva a kam jsem chodil kdysi i já, ale byl jsem podivným vtípem osudu i obecním tajemníkem v obci na ostravské periférii, psal jsem žádosti vojákům a nesčetné výkazy, viděl jsem denně doklady bídy, vojenského útlaku, pokřivené morálky. Viděl jsem malátné stíny zajatců odsouzených k povlovnému umírání hladem, dodnes vidím jejich horečné oči v zapadlých důlcích, dodnes slyším úzkostnou prosbu za kousek chleba. A nikdy nevyjmí mi z duše otřesný dojem, jak jsem potkával denně tesklivé průvody odraných zajatců, kteří doprovázeli na hřbitov některé své kamarády. Poznal

⁶⁾ Z doslovu k románu *Země duní*, Praha 1954, str. 268.

jsem mnoho a mnoho invalidů, jako byl Kuba, růžových děvčátek, která se vykupovala svým tělem z robotnické bídy, surové oficíry, rozvalené v ostravských kavárnách, kmitl se mi i ten spravedlivý prostáček, jemuž jsem dal jméno »stryka Šugara«, kreslený věrně i s knižní spisovnou odlišností, arci ve skutečném životě zcela jinak prožívající válečné utrpení. A hladové demonstrace v červenci 1917! Tupé zoufalství, zběsilý útek, těžký klid hrobů! To všecko byla drsná, krvavá skutečnost.“⁷⁾

Od listopadu r. 1920 do konce r. 1922 ustavoval Martínek obecní knihovnu ve Vítkovicích; v té době byly Vítkovice ještě samostatným městem.

Neopustil tedy autor Černé země po řadu let dějiště své trilogie. Z podrobného poznání skutečnosti mohl pak vytěžit obrazy otřesné pravdivosti.

Sledujme nyní, jak dějová osnova románu rostla od prvních popudů až po závěrečné znění trilogie. Martínkova doznání nám k tomu poskytují sdostatek materiálu.

Dějový zárodek trilogie leží v autorově úmyslu „vykreslit souběžný život dvou nevlastních bratří, jednoho bohatého, studovaného, křehkého, z rodu selského, a druhého pevného, nebojácného i dravého hochá dělnického — tedy to, co pak vyplnilo druhý díl, *Plameny*.“⁸⁾ Původně nepomýšlel autor na trilogii, nýbrž na román jeden. Doznává to r. 1932: „To, co se vypravuje v prvním díle, mělo být jenom předhistorií shrnutou do několika kapitol. Ale postava toho vzdorného, zpupného dobyvatele Jakuba Obervy, jemuž podobných jsem poznal několik v životě, mě zaujala víc a více, takže děj prolomil vymezené hranice a stal se celkem samostatným. Ale ovšem pociťoval jsem i po druhém díle, že děj není dopověděn, a tak jsem v rámci osudů invalidy a závodního hlídače Kubu Sršáně chtěl vykreslit několik obrázků z válečné Ostravy. Tento obraz válečných let byl v plánu hned na počátku; postupem práce stal se z něho díl samostatný (»Země duní«).“⁹⁾

Tvorba uměleckých děl je složitý proces a cesta k cíli tu nevede přímočaře, bez oklik. V Martínkově dílně se proplétají podněty z nejrozmanitějších oblastí. Mnohokrát je tu využito autorových vzpomínek a pozorování, ledačos roste z vyprávění jiných lidí. Všechno dohromady je pak přepracováno a dotvořeno fantazií ve výslednou jednotu s ideovou páteří. Tak jako se nedá klást rovnítko mezi modely ze života a spisovatelovy postavy, tak není myslitelné stavět vedle sebe, nebo dokonce ztotožňovat spisovatelovy vzpomínky s některými výjevy či postavami z jeho díla. Martínek nikdy nepopíral, že při výstavbě svého díla užíval vzpomínkového živlu i že měl k některým postavám různé prototypy. Vždycky se však bránil vulgarizujícím názorům, které by chtěly ztotožnit modely s postavami nebo které zjednodušujícím způsobem vydávají prožitky postav za kopii prožitků autora samého.

Uvedeme nyní další svědectví spisovatele o tom, z jakých popudů při své práci na trilogii vycházel a jak zacházel s modely. Nejprve k románu *Jakub Oberva*. Martínek se vyznává: „Zárodkem k jeho historii — rozumějte: k románové, vymyšlené historii! — byl mi vlastně jeden výjev ze zimních toulek v povodí Ostravice někde u Paskova. Viděl jsem, jak se přeměňuje vyschlý rybník na pole a jak se vykopávají pařezy na hrázi. Jeden dělník ztratil rovnováhu, když příliš úporně bil do pařezu, spadl s hráze a poranil se. Tuto příhodu jsem po-

⁷⁾ V doslovu ke knize *Země duní*, Praha 1932, str. 261.

⁸⁾ *Postavy mých románů*, str. 11.

⁹⁾ V. Martínek, *K vydání románové trilogie*. Černá země r. 8 (1932), str. 111.

nechal, ale jinak ji skombinoval a doplnil nejrozmanitějšími událostmi, z nichž ani jedna nebyla pojata v původní podobě.¹⁰⁾ Maně si tu vzpomínáme, že se kdysi, obdobně, stal autorův vizuální zážitek podnětem pro vznik druhé části románu *Až na dno*.

Jak se zrodila postava Jakuba Obervy? Třeba zdůraznit, že nikoli pouhým okreslením jednoho člověka. Martínek pověděl, že Oberva „je konstruován z rozmanitých vypravování i podle skutečných modelů, promítnutých o nějakých deset nebo patnáct let do minulosti, všelijak ovšem přetvářených a kombinovaných“.¹¹⁾ Jinde přiznal Martínek, že k Obervovi bral rysy ze sedmi nebo osmi lidí.¹²⁾

Mluvili jsme už o tom, jak Martínek prožíval na začátku tohoto století sociální a národnostní útlak, jak se do podrobností obeznámil se životem germanizovaných Vítkovic, jejich hutí a kolonií, jak tehdy s radostí sledoval povlovnou národní renesanci v Ostravě. Tyto studentovy zkušenosti se po letech rozdvajily a vešly do života Kuby Sršáně a Kubíčka Obervy, jejichž paralelní osudy tvoří jádro *Plamenů*. Martínek praví o tom významně: „Snad každý člověk nosí v sobě dvojí duši; o sobě aspoň mohu říci, že jsem nosil duši i Kuby Sršáně i Kubíčka Obervy a že oba mluví řečí mých mladých let. Některé kapitoly jsou jenom románově zabarvenými vzpomínkami: dojem z dělnické schůze předválečné, sladká i teskná píseň Smetanovy ‚Hubičky‘, kterou hrálo brněnské Národní divadlo.“¹³⁾ Jak se románový typ živí krví lidí ze skutečnosti, k tomu může stát příkladem vznik postavy Kunického. Martínek, jak mi sdělil v rozmluvě, dal Kunickému některé rysy podle správce polské školy, kterou zřídily vítkovické železárny. Tento učitel bydlil u Martínkova bratra ve Vítkovicích. Spisovatel ho dobře znal. Jak daleko je tu od modelu k románové postavě! Už jenom zaměstnáním a životním prostředím obou lidí!

O tom, odkud Martínek vážil své figury a situace pro román *Země duní*, jsme už psali; uplatnily se tu na prvním místě zkušenosti obecního tajemníka v Hrabůvce.

Neuškodí, zdůrazníme-li na konec pasáže, která osvětlovala okolnosti zrodu ostravské trilogie, poznovu fakt, že Martínkovy romány skutečnost života trpně neokreslují, že se v nich podává nový, svébytný umělecký tvar. Martínek o tom ve vztahu k ostravské trilogii doslova praví: „Z historií, které jsem viděl kolem sebe, ze vzpomínek, z bolestných otřesů i z letmých postav, které se někdy kmitly jenom jakoby mimochodem, vytvářely se historie nové, jež měly sice své kořeny ve skutečnosti a přece byly úplně přeformovány, urovnány, přemístěny a doplněny. Ostatně to činí a musí činit každý romanopisec. Bylo by tedy marno hledati skutečné modely ke kterémukoli z těchto tří románů, ač se mi taková »vzorní« lidé sami hlásili — ve skutečnosti nežil ani Jakub Oberva, ani Kuba Sršán, aniž kdokoli z jejich prostředí, nežil v té podobě a v tom osvětlení, a přece snad jsou v nich zachyceny rysy, jež dosvědčí jejich životnost. To, co bylo prožíváno ve skutečnosti, bylo doplňováno ve fantasii, tam to rostlo a vyvíjelo se.“¹⁴⁾

Zde tedy máme i slovy samého autora potvrzeno, že skutečnost nebyla v trilogii *Černá země* naturalisticky přejímána, fotografována, ale že ji autor v uměleckých obrazech typizoval.

¹⁰⁾ *Postavy mých románů*, str. 11—12.

¹¹⁾ V doslovu k románu *Země duní*, Praha 1932, str. 260.

¹²⁾ *Postavy mých románů*, str. 12.

¹³⁾ V doslovu k románu *Země duní*, Praha 1932, str. 260—261.

¹⁴⁾ *Černá země* r. 8 (1932), str. 111.

Je nyní na čase, abychom se u těchto obrazů zastavili, rozebrali je a zhodnotili.

Bezručovo dílo vedlo už mladého Martínka k tomu, aby neustále poznával sociální poměry ve Slezsku, které Bezručovu poezii vyvolaly v život, aby konfrontoval ekonomická, národnostní, společenská a etická fakta s obrazem, jaký podal milovaný básník. Je proto možno s plným oprávněním říci, že to byla především četba a studium básní Petra Bezruče, které, až přišel čas, přivedly Martínka k myšlence zobrazit grandiózní proměnu rodného kraje ve velké průmyslové středisko.

Jestliže František Sokol Tůma (v Černém království) nebo Anna Maria Tilschová (v Haldách) předváděli Ostravsko šachet, obrátil Martínek svoji pozornost ke zpodobení Ostravy jako centra železářského průmyslu. „Moje Ostravsko, jak je zachyceno ve třech románech, není havířské, nýbrž železářské, není slezské, je moravské . . .“ zdůraznil spisovatel.¹⁵⁾ Už jsme připomenuli, že původním autorovým záměrem bylo ukázat proměnu kraje na osudech dvou bratří — šlo tedy o látku, která pak vstoupila do Plamenů. Teprve při zevrubnějším promyšlení koncepce a ještě více při vlastní práci na románě vyvstala před spisovatelem nutnost podat osudy otce obou bratří v samostatném celku a dovršit příběhy Kuby Sršáně (když je už Kubiček Oberva mrtev) událostmi válečnými. Tak vznikla místo jednoho románu trilogie Černá země.

První díl trilogie, nazvaný podle hlavní postavy románu *Jakub Oberva*, expouje vesnici na samém okraji Vítkovic v devadesátých letech 19. století. Martínek tu zobrazuje pronikání průmyslového kapitálu do vesnice Lipiny, která byla dosud převážně selská a chalupnická. V Lipině sice žijí ještě sedláci, kteří dovedou tvrdě pracovat a kteří bezohledně rozmnožují svůj majetek, ale roste již také útlék pauperizovaných venkovanů do města a dochází k jejich zařazování do průmyslu. V Martínkově románě nařikají sedláci na nedostatek čeledínů, „že se každá žene jenom do verků a do šachet, na selském že nechce nikdo lopotit“.

Ústřední postavou románu je sedlák s hranatou hlavou a s nesmírnou silou v pažích. Byl kdysi čeledínem. Aby se zmocnil statku, svázal svůj život s nepoměrně starší selkou. Spekuloval na to, že nemocná žena zanedlouho zemře a že on se pak stane majetníkem největšího gruntu v Lipině. Obervová po mnoho let polehává, schne a nakonec deset let neopouští lůžko. Ale neumírá. Pichlavýma očima sleduje, jak na statku vládne Oberva. Ten se zatím dře, aby grunt co nejvíce povznesl. Ženskou náruč nachází u svých služek. První z nich — Polku — vyhnala kdysi Obervová ze statku. Druhá, silačka Madlena Sršánová, dohlíží na všechnu práci a v představách se už vidí nastupkyní choré hospodyně. Leč Oberva ji odbude penězi a před narozením nemanželského dítěte pošle k její matce. Třetí služka — Mařena, šestnáctileté rozcuchané děvče, prodává hospodářovi svoji lásku za nové boty nebo za kus látky na šaty.

Oberva je typ bezohledného individualisty. Jak tvrdě vládne na svém statku, tak se tlačí dopředu též ve vesnici. Cílem se mu stalo rozmnožení majetku a zvýšení osobní moci. V jeho povaze poznáváme zřetelně rysy velkého sedláka za kapitalismu. Oberva nelpí na polnostech za každou cenu. Ví, za jakých okolností se mohou dobře prodat. Když vítkovické železářny chtějí koupit písčovitá neúrodná pole u řeky Ostravice, staví se Oberva proti krajně výhodnému prodeji toliko na oko, proto, že celou věc dojednává za odměnu starosta, kterého by Oberva rád zbavil úřadu. Oberva dojde na ředitelství závodů a vymůže tam, že prodej

¹⁵⁾ V doslovu k románu *Země duňi*, Praha 1932, str. 258.

pozemků domluví s lipinskými sedláky sám. Když pak je koupě šťastně uzavřena a sedláci propíjejí rýnské, Oberva velkomyslně odevzdá odměnu za zprostředkování ve prospěch školy. Tím jeho prestiž v obci silně vzroste.

Po třiceti letech se Oberva konečně smrti své staré ženy přece jen dočká. Taktak se mu podařilo zmařit manželčinu poslední vůli, již nadiktovala několik hodin před smrtí a v ní odkázala svoji polovici statku na kostel.

Oberva je zvolen v Lipině starostou. Nic tu nevadilo, že psaní a čtení dělá sedlákoví potíže. Vždyť je bohatý, ctižádostivý a lstivý, vždyť má vůli dědině poroučet! Všechny písemnosti bude beztoho vyřizovat obecní tajemník, nadučitel.

Brzy co ovdověl, začal se Oberva ohlížet po nové manželce. Našel ji v sestře moratinského burmistra Bernáta — v Albíně, třicetileté vdově, která kdysi naletěla sňatkovému podvodníkovi. Obervu si vzala proto, aby nezůstala dále bratrovi na obtíž. Oberva je šťasten, že tuto zvláštní černovlasou ženu získal. Dívá se na ni jako na okrasu svého bohatství. Jemu, drsnému, těžkopádnému, ale prohnanému sedlákovu imponuje Albínina křehkost a vzdělání. Obervovo štěstí vrcholí, když mu Albína porodí syna Kubička. Teď by se chtěl Oberva teprve rozběhnout, teď by chtěl nashromáždit ještě více majetku! Touží po synech, kteří by zdědili po něm sílu a peníze, po matce rozum a moudrost. Budou z nich páni, ještě výše povznesou Obervův rod!

Po sňatku s Albínou se Oberva částečně mění. Aspoň poněkud pocítil, co je to láska. Jihne, když se sklání nad synkem Kubičkem. Ale jeho touhu, aby měl synů několik, Albína nesplní. Oberva pak — jaká tragická ironie! — umírá v době, kdy se cítí na vrcholu sil a štěstí. V kruté žárlivosti strhl by rád s sebou do smrti také manželku. Ale nemá už síly ji zabít.

Martínek vystihl v postavě Jakuba Obervy dravčí morálku a stavovskou povýšenost bohatého sedláka na naší dědině z období vrcholícího kapitalismu, člověka, který nahlíží všechno hrolem svého prospěchu, který penězi dobývá moci a ukojení pudové lásky. Přestože jsou to vlastnosti pramálo sympatické, nevznívá celkový obraz Jakuba Obervy nesympaticky. Čtenáře upoutává elementární síla a barbarská chytrost tohoto člověka. Ale nezapírejme: Vítězství zde slaví umění romanopisce. Martínek dovedl svoji postavu podat jako živého člověka s individuálními vlastnostmi, nikoli jako schematický fantóm.

Třebaže se Martínek snad až nadmíru soustředil na prokreslování osudů vzpurníka Obervy, vychází z jeho pera sytě rovněž obraz ostatních figur.

Kontrastem k hrubé, smyslné i obmyslné postavě dohyvatele Obervy postavil Martínek jeho manželku Albínu. Tato útlá a plachá žena, kdysi s velkými sny o životě, vstupuje sice do nového manželství bez ideálů, ale přináší do něho jemnost, čistotu srdce, vyrovnávející smír. Později se dokonce stává ochránkyní práv Obervova nemanželského syna Kuby a přičiní se o to, aby sedlák hledal s jeho matkou vyrovnání.

Obraz dědiny v Martínkově románě je pouhým pozadím k historii Obervova gruntu. Leč i tak poznáváme, jakými změnami prochází v prudkém tempu život na vesnici. Majetek některých sedláků pozvolna upadá, jiní naopak ještě více bohatnou. Vesnice se tříděně diferencuje. V té míře, jak město natahuje svá chapadla k venkovu, mizí patriarchální zvyklosti a starodávné mravy, dědina se poměstuje.

K nejbědnějším pracovníkům na vesnici za kapitalismu patřili sloužící. Jejich sociální postavení prudce kontrastovalo s bezohledným sobectvím sedláků. U Martínka to můžeme sledovat na Obervově poměru ke služkám. Charakteris-

tické pro hmotnou a mravní bídu služek v té době je, že se dívají na milostný poměr s hospodářem jako na nějaké vyznamenání. Služebná Hedva, která se na chvíli vzepře a která se dokonce odváží mluvit proti hospodáři pravdu u soudu, je ze statku vyhnána bičem. Do tragických poloh se dostal vztah služby Madleny Sršánové k Obervovi. Zastávajíc na statku ve všem vlastně hospodyní, věří, že to s ní Oberva myslí upřímně. Leč Oberva jako majitel gruntu pokládá za neodpuštělné společenské ponížení, aby se jeho manželkou stala služebná, byť sám byl kdysi pacholkem. Zapudí Madlenu, bez ohledu na to, že s ní má dítě. Dokladem největšího ztročení služby na selském statku je ona pokorná roba, která dře na gruntě do sebezničení, zvyklá práci od mládí a neznající ve svém postavení nic jiného nežli pasivitu. Ale Oberva vystupoval bezohledně i ke sloužícím hochům a mužům. Pohůnka, který mu málo vyleštil boty, hrubě zkopal.

První román z ostravské trilogie zrcadlí též germanizační praxi na Ostravsku v devadesátých letech. Ovšem jen málo. Nejsme ve vlastní Ostravě, nýbrž na vesnici vzdálené několik kilometrů od středu města. Náznakem však poznáme poměry ve vítkovických železárnách. To tenkrát, když Oberva přichází na ředitelství závodu, aby dojednal odprodej pozemků železárnám. Až pozemkem přejdou do vlastnictví verků, stanou se železárný v Lipíně velkým poplatníkem a budou zasahovat do obecní samosprávy. Co to vesnici v nedaleké budoucnosti přinese, o tom svědčí případ dědiny Dubové, kde vítkovické železárný již prosadily otevření německé obecné školy.

Román Jakub Oberva je mohutným prologem k dění, o němž vypravují další dva díly trilogie. Je to jednak tečka za starým, poklidným životem konzervativní vesnice, jednak přestoupení prahu k americkému rychlé industrializaci Ostravska na přelomu 19. a 20. století.

Osnovu děje v druhé části románové trilogie Černá země, nazvané *Plameny*, nesou proplétající se osudy Obervova nemanželského syna Kuby Sršáně a manželského syna Kubíčka Obervy. S nimi poznáváme též dvojí prostředí; na jedné straně svět ostravské kolonie, vítkovických železáren, ostravských ulic a hospod, na druhé straně život selského statku a ostravského gymnasia.

Děj románu začíná červnem 1903, jedenáct let po Obervově smrti. Zabírá zhruba pět let.

Obervovi synové jsou sice přibližně stejně staří, ale jejich povahy jsou zcela rozdílné. Kuba Sršán, postavou robustní, je vzpurný chlapec. Tvrdý život od mládí naučil ho nesmlouvavosti a výbojnosti. Kuba sloužil u sedláka jako pastýř a zakusil tam hladu i bití. Má silně vyvinutý smysl pro spravedlnost a každou křivdu splácí na místě, ránu za ránu. Jeho zbujující je živelnou odpovědí na ubohý život proletářského chlapce, všude pokořovaného. Když se Kubova matka provdala za dělníka u vysokých pecí Vahalu, rodina se odstěhovala do dělnické kolonie. Kuba se dostává na německou školu, neboť jenom německou školu mohly ve Vítkovicích navštěvovat děti zaměstnanců železáren, bydlících v kolonii. Ve škole prochází Kuba poněmčovacím procesem. Dostává se mu zde ustavičných ústrků a nadávek. Ani doma nenalézá Kuba žádnou radost. V kuchyni se tísní u plotny udřená, apatická máma, dále tři a později čtyři děti. Vahala zahlušuje zlost na sebe i na celý svět v hospodě. Bída křičí z každého koutu. Kubův nevládní otec rozhodne, aby chlapec, když dokončil obecnou školu, pracoval na šachtě. Ale Kuba, zvyklý dosud na toulky po polích zalitých sluncem, vydrží na šachtě sotva jeden den. Pak se stane v železárnách posunovačem. Za jízdy vítkovickou „kozou“ poznává nejen různé závody, ale i ostravské haldy,

kde žije rod vyvržených: chachaři, pijáci denaturovaného lihu. Přímý styk se světem ostravských šachet, hutí a hald podporuje v Kubovi růst revolučního naladění. O příčinách, proč bohatí žijí v přepychu, zatím co lid trpí bídou a utrácí poslední peníze i sílu v alkoholu, poučuje Kubu podnájemník jejich domácnosti Kunicki. Tento montér scestoval mnoho světa. Nikde však nezakotvil natrvalo. Seznámil se také s myšlenkami socialismu, i když je do značné míry směšuje s anarchistickými výbuchy. Ví, že je třeba dosavadní poměry zvrátit revolucí, aby se mohlo začít s výstavbou spravedlivého světa. Nicméně v Kunickém leží příliš mnoho skepse: nevěří ve vítězství dělnické věci a nepostrádá ani nežádoucího sklonu ke kosmopolitismu. Kunicki to je, kdo zavede Kubu za dělnické stávky na schůzi, kde řečník — redaktor dělnického listu — zanítí v mladíkovi myšlenku odboje proti nespravedlivému společenskému řádu.

Nejpalčivěji uvědomuje si Kuba nepřeklenutelné třídní protiklady ve společnosti tehdy, když se zamiluje do šestnáctileté Fanky Pělučové, sirotka z kolonie. Fanka cítí ke Kubovi sympatie, ale ví, že tento výhybkář žije v nouzi. Odehází pak na službu k ženatému a letitému obchodníkovi Pipanovi a prodává se mu. Při vši své rané prohnanosti lstivého zvířátka je Fanka vlastně ubohým produktem kapitalistických pořádků. Ty zaženou nakonec mladou dívku do úplné zkázy.

Vlastní Obervův syn Kubíček vyrůstá v bavlence materské lásky. Je přecitlivělý, snivý, stále jakoby zdivený. Ve své křehkosti a chorobné úzkostlivosti nenalézá nikde jistotu. Na poli neumí pracovat, koní se bojí, ale ani na studiích nijak nevyniká. Martínek nám dává s Kubíčkem poznat ovzduší ostravského gymnasia, národnostní potyčky studentů s Němci. Mladé studenty zapalují básně tehdy neznámého autora Petra Bezruče k odporu proti boháčům. Obervova statku se zatím zmocnil jeho nájemce, vypočítavý strýc Bernát. Když Kubíček nemůže při svém pocitu méněcennosti najít smysl života, vydává se, podnícen Bezručovými verši, na pouť krajem. Na jedné z toulék pozná svou první lásku. Vzala na sebe ušlechtilou tvář pětadvacetileté Míly, provdané za nevléčitelně chorého muže. Kubíčka zalíjí plameny prvního milostného poznání. Také Míla je, ač zprvu mínila jen flirtovat, zasažena citem. Milostnou idylu přeruší rázně Kubíčková matka. Když Kubíček poznává, že se s Mílou už nikdy neshledá, přehá bez rozloučení na půdu, odkud pak z vikýře na půl nešťastnou náhodou, na půl z touhy ukončit bolest padá a hyne. Tím odešel jediný dědic Obervova gruntu. Do těžké melancholie se propadávající Albína začíná snít o tom, že by mohla odkázat statek Kubovi Sršáňovi. Ale Bernát, starosta a typ novodobého, vzdělaného i mazaného kulaka, její záměr nemilosrdně překazí. Dá sestru prohlásit za nesvéprávnou a sebe za jejího kurátora. Na gruntě bude hospodařit nejstarší Bernátův syn, zkrachovaný vysokoškolák. Když Kuba přichází na statek, Bernát na něj poštvě psy a spolu se synem ho zbije. Kubu pohana pálí. Ve chvíli, kdy statek osvětlí plameny vylévané strusky, mihne se mú v hlavě myšlenka na pomstu. Zapálí. Oheň je však uhašen, Kuba je zadržen a odevzdán četníkovi.

Název románu Plameny je několikanásobně symbolický. To nejsou jen plameny vítkovických železáren, jejichž majitelé si osobili právo rozhodovat nad životem všech svých zaměstnanců, to nejsou jen plameny strusky na haldách, které žihají ostravské nebe, to nejsou jen plameny prvního milostného vzruchu Kubova a Kubíčкова, bezohledně uhašované sobectvím a morálkou peněz, to jsou i plameny vzdoru proletáře Kubu Sršáně proti bezpráví kapitalistické společnosti, to jsou i plameny, které vznítí v mladých studentech svými revolučními výzvami Petr Bezruč.

Nemusili bychom věru ani v Martínkově románě číst, že student Kubíček hořel při četbě Bezručových básní, abychom pochopili, čím byl autor Slezských písní samému romanopisci. Uvedme aspoň jeden doklad: román *Plameny* je zahájen i uzavřen scénou, jak vzpurného Kubu vede četník. Jak tu nevzpomenout na Maryčku Magdonovu? Jenže Kuba nespáchá sebevraždu, na to je příliš srdnatý a tvrdý, dovzde se rvát se životem.

Na osudech členů Kubovy rodiny, jeho nevlastního otce Vahaly, který zemře, když byl popálen u vysoké pece, na bídě samého Kubu, který se musí se vzdorem dívat, jak se jeho milá za lepší žvance prostituje, na bezútešném a drasticky zobrazeném osudu tuláků z hald, na nezakrytých kořistnických spárech venkovského bohatce Bernáta ukázal Martínek názorně, co je to kapitalismus.

Ale nejenom sociální poroba drtí široké masy lidu. Vítkovické železářny diktují tvrdě svoji vůli i v ohledu národnostním. Kdo chce lepší práci v závodech, kdo nechce dít jako nádeník, kdo chce bydlet v panské kolonii, musí dosvědčit, že umí německy, a musí posílat své děti do německé školy. Kuba se neodrodil, prokousal se posměchem v německé škole, zachoval si čest neprodejného člověka. Jeho nadaný bratr, hrbáček Jindra, přešel k Němcům jen proto, aby dostal místo kresliče v železárnách. Na jiné pole národnostního zápasu Čechů s Němci uvádí nás Martínek tam, kde zpodobuje boj českých studentů s německými provokatéry na ostravských ulicích.

Vedle drtivých obrazů kapitalistického pekla ukázal Martínek také, že se na Ostravsku začínají formovat síly, které organizují dělnickou lůdu do boje proti vykořisťování.

Plameny jsou zabydleny početnější galerií postav nežli román *Jakub Oberva*. Je příznačné, že Martínkově vyvstává s mnohem větší plasticitou prostředí vítkovických verků, ostravských kořalen, dělnické kolonie nežli lidé na *Obervově* statku. Nepochybně proto, že autorovo umění tu mohlo těžit z důvěrného poznání života ve městě a v železárnách. Jak trojrozměrně se tyčí před čtenářem jednotlivé postavy Vahalovy rodiny, funivý správce v kolonii, který mluví příšernou českoněmeckou hatmatilkou a je náhončím germanizační zvůle, ironický světoběžník Kunicki, mašinfira s ulízanými vlasy, suchý a neostýchavý Pipan, prohnaná a přece tak nešťastná Fanka, s jakou sugestivností vyvolal Martínek obrazy pracovního ruchu v železárnách, ostravských hald, ozářených světlem řeřavé strusky a milostným vzrušením mladých srdcí! Postavy, spjaté s *Obervovým* gruntem, nemají už té bezprostřední, doléhavé síly a leckteré nesou stopy vykombinovanosti. Albína je více ztělesněná ušlechtilost nežli věrohodná postava. Ani krásná Mila nemá v sobě dostatek krve živé osoby, je to do značné míry klišé; příliš rychle, na jednu toliko Albíninu domluvu se vzdává Kubíčka, aniž rozptýlila čtenáři nejistotu, zda opravdu milovala či jen nezávazně flirtovala. To Bernát je sice ve své sverepé chamtivosti po majetku podán značně jednostranně, nicméně jeho figuru vidí čtenář živě před očima a odvrací se s odporem od tohoto agrárního bohatce.

Jestliže první část trilogie se odehrávala na venkově a druhá část střídavě v dědině Lipině a v Ostravě, předvádí nám třetí díl — *Země duní* — život převážně jenom v Ostravě, zejména ve Vítkovicích.

Jsme v druhém roce války. Ruské vojsko útočí u Krakova. Ostravsko se přeměňuje v etapní zázemí. Z Haliče se hrnou do kraje utečenci, především židé. Dělníky v závodech a havíře na šachtách šlehá dvojí bič: vydírá je kapitalista, ať už se nazývá Rotschild nebo Guttman, a pod surovým dozorem je má vojsko.

Pracuj a dři se — válečný moloch žádá stále nové zbraně, továrny volají po ublí. Že není co jíst? Vězení zahání chuť na revoltu. V Ostravě zasedá polní soud a v něm krvavý generál Matuschka. Město se hemží vojskem. V kavárnách se povalují ofiicři s namalovanými slečinkami. Ranění se vracejí z pole.

Také Kuba Sršán se vrací z haličské fronty domů. Dostal granátovou střepinu do nohy a kulhá o hůlce. Konečně najde zaměstnání jako hlídač ve vítkovických závodech.

Kuba přichází z fronty jako představitel ubíjených lidových mas. Jeho myšlenkový vývoj odráží růst třídního uvědomění dělnictva. Ne všichni dělníci poznají hned, že síla dělnické třídy tkví v její jednotě. Martínek ukázal několik typů z dělnických řad: je to starý, dřinou otupělý havíř Maryněček z Polské (Slezské) Ostravy, který si v beznaději vykupuje zjasněné chvílky vařonkou v hospodě, nebo sobecký, na sebe jen myslící nádeník Kavenda z Lipiny, který se domnívá, že připraví rodině lepší osud, když dá syna do německé školy, ale je to i uvědomělý havíř, kterého Kuba potká v r. 1917 a mylně ho zprvu pokládá za Maryněčáka. Zajímavou figuru předvedl Martínek v podhorském bednáři Šugarovi, písmáku, vytrvalém čtenáři, zejména bible. Tento řemeslníček odmítl složit vojenskou přísahu, stal se sluhou u nadporučíka a volí raději vězení, věren příkázání „Nezabiješ!“ a tolstojovsky přesvědčen o tom, že „každý hřích sám ze sebe se stráví“, nežli by střílel do utíkajících vězňů a zajatců. Šugar je postava mile naivní, ovšem do značné míry ojedinělá.

K nejsilnějším místům Martínkovy knihy náleží obrazy vztahu válečného invadidy Kuby k milé plavovlásce, rozšafné Šugarově dceři, klidné, vyrovnané Lídě. V Kubovi a Lídě oslavil Martínek nejlepší vlastnosti pracujících mas. Jak vysoko v románě ční samozřejmá, dělná láska člověka z lidu k trpícím! Lída, která byla ve službě vinou své paní popálena v obličejí a zachránila zaměstnavatelku před uhořením, odmítá přijmout desetikorunovou odměnu za svoji statečnost. Bohatý statkář Bernát, vládce nad obervovským gruntem, chce projevit Kubovi svoje uznání za spásu syna před jistou smrtí a za dopis, který mu od syna donesl, darem stokoruny. Leč Kuba nevezme peníze, vědom si, že za to, co udělal pro svého nepřítele, nemůže brát odměnu; co vykonal, udělal z prostého lidského citu. Martínek ukázal v Kubovi, v jeho oddané manželce a v Šugarovi — Kubova matka v románě Země duní už jen dožívá a Šugarova manželka je tichá, k domácnosti uvázaná žena — odpor našeho lidu k imperialistické válce, vůli pracujících po míru.

Proti světlým postavám v románě postavil Martínek jednaki představitele vojenské okupační moci, jejich přísluhovače a všelijaké handlíře nebo majitele putyk, jednak oběti válečné bídy.

Kubův nevlastní bratr Jindřich, či jak si říká Heinrich, služebníčkuje Němcům a bojí se mluvit v závodech česky. Tento hrbáč trpí silným komplexem méněcennosti. Pro své odrodilectví, pro otrockou poniženost před pány, pro psí oddanost k manželce, prodejně holce, vyvolává na jedné straně odpor a na druhé straně vzbuzuje svou ubohostí lítost.

Otřásáme se hnusem nad požívačně lehkomyšlným životem nadporučíka Wienera, který na své podřízené křičí, ač v jádře snad ani není zlý člověk; válka ovšem na něm zanechala trapné stopy. Kubova sestra Maryča se stala Wienerovou milenkou. Ve své naivnosti si myslí, že se jednou stane jeho manželkou. Wiener jí dává najíst a pěkně si ji oblěká. Ale když je povolán do pole, přenechává byt i milenku svému nástupci Vikulilovi, vracejícímu se z fronty s rozsekanou tváří.

Maryča nechce u cynického a surového Vikulila zůstat. Sice mu nezabrání, aby ji znásilnil, avšak potom uteče domů. Vikulil ji obviní z krádeže servisu. Maryča se dostane do vyšetřovací vazby, kde se oběsí.

Maryččin smutný osud neodradil mladší sestru Frantinu, aby přijala, svedena bludičkou teplého koutku a „dobrého zaopatření“, místo sklepnice v jedné z ostravských putyk.

Všude na Ostravsku roste prostitute. Nejen Heinrichova manželka se prodává. I výpravy na venkov pro trochu mouky a brambor se platí ženskou etí. Martínek v této souvislosti znamenitě vykreslil dvě odporné postavy — suchého handlíře Anderku, který zneužívá nouze žen, a břichatého, slizkého žida, který bohatne jako majitel krémy.

Ve chvílích největší bídy vypraví se Kuba do oberovského gruntu. Stará hospodyně dozívá svoje dny hlídána děvečkou, aby se nedostala do styku s lidmi. Bohatec Bernát, nyní už prošedivělý muž, který má „styky“, velkomyslně přenechává Kubovi půl druhu pytle mouky a trochu krupice. Za malou prý cenu: když podepíše prohlášení, že se vzdává jakýchkoli nároků na oberovský grunt. Kuba podepíše. Nakonec je rád, že donese domů pro synka pytlík s krupicí. Mouka totiž padne za oběť hladovým ženám, které se jí zmocní, když četník, střežící cestu do města, zastavil povoz.

Za války přerůstá Kubova třídní nenávist v nezvratnou víru, že by mohlo být lépe, kdyby se tisíce dělníků spojily a s válkou skoncovaly. Uprostřed roku 1917 dochází ve Vítkovicích k hladovým bouřím. Lid, který neměl co jíst a který chodil v kopřivových čárech, začal rabovat obchody. Ale nepokoje byly krutě potlačeny střelbou četnických a vojenských karabin. Kuba utíká zachránit Ládu z nebezpečí. V pokojném zátíší domova si uvědomuje nekonečnou lásku k ženě a k dítěti.

Země duní stojí umělecky ze tří románů ostravské trilogie nejvýše. Umění typizace dosáhlo v ní z celého Martínkova díla vrcholu. Obdivujeme se plasticky uhněteným postavám. Martínek ani při zobrazování nepřátel lidu neklesl do výhradně černého schématu. Vidíme to kupříkladu na diferenciaci oficírů Wienera a Vikulila, kteří se při společné mravní zbahnělosti výrazně liší individuálními rysy. Martínkovi se podařilo vystihnout dusné a hladové prostředí Ostravy, která se za první války stávala obludným kotlem, stále hrozícím, že praskne. Martínek ukázal čtenáři, jak se v srdci pracujícího člověka rodila pomalu, těžce, z nepředstavitelné bídy víra v solidaritu vykořisťovaných, víra, že jednou bude panství kořistníků a zvůle germanizátorů společnou akcí dělníků smetena. Za největší Martínkovo vítězství v ostravské trilogii pokládám, že on, kdysi autor historií privátních a tím už více či méně se naklánějících k naturalismu, podal obrazy obecně sociální platnosti, které přitom nepřestávají být obrazy konkrétně individualizovaných postav, obrazy, které nic proti pravdě skutečnosti nevylepší na straně figur z prostředí lidového a nic nezhoršují na straně nepřátel pracujícího lidu.

Martínkova trilogie Černá země je uměleckou kronikou mohutného růstu kraje kdysi zemědělského v průmyslové centrum a souběžně s tím trvajícím zápasu lidu proti vykořisťování a odnárodňování. Autor podává složité proměny společnosti v postavách, v jejich jednání, nezatěžuje děj zbytečnými rozbory psychologickými a neklesl k suchopáru úvah nebo referování. Vyhýbá se delším líčením přírody nebo rozsáhlejším popisům prostředí a věcí. V trilogii nenajdeme celkem odbočky, které by narušovaly tok děje, ani výběžky z hlavní dějové linie. Jakousi

výjimku zdánlivě tvoří dohazovačovo vypravování o životě Albíny, avšak toto vypravování má svůj účel, podává „Vorgeschichte“ významné postavy z trilogie. A přece i ve strážlivém vyprávění, zaměřeném ke zhuštěnému ději bez epizod, nechybí míst, která mají lyrickou něhu, ať už je to zobrazení drsné lásky Kuby Sršáně k Fance, lásky, která rozkvétá na struskových haldách Ostravy, nebo líčení horkého léta, které u řeky milostně sblížilo plachého Kubíčka s paní Milou.

Martínek stanul při promýšlení kompozice ostravské trilogie před dvoji eventualitou: kreslit život Ostravska od let devadesátých po rok 1917 cestou příběhů mnoha lidí ze všech společenských vrstev nebo soustředit děj okolo jedné hlavní postavy, obklopené členy její rodiny. Martínek se rozhodl pro ucelenou svěrenost díla s Kubovou postavou jako středem. J. V. Bečka, když recenzoval ostravskou trilogii,⁴⁶⁾ považoval Martínkovo řešení za slabou stránku díla a byl by rád viděl, kdyby Martínek rozvinul děj trilogie na mnoha postavách a do šíře. Pokládám — proti názoru Bečkovu — Martínkovo řešení za správné a za umělecky daleko účinnější. Spisovatel tím, že se nedal cestou širokých panoramatických obrazů s pestrým kaleidoskopem nejrozmanitějších dějů a postav, ale že zvolil cestu dramaticky sevřeného útvaru, že se omezil na přehledný počet typických postav, prokázal mistrovství kompozice.

Dramatičnost Martínkovy trilogie se projevuje především v kontrapunktickém podání venkova a města, v jejich splývání a zápase, ve střídání prostředí selského gruntu s prostředím města. Dále pak v soustředění děje okolo Kuby, když jeho bratr Kubíček, figura tak rozpolcená, z jeviště brzy odehází. Ale dramatika v autorovi vycitíš i podle jeho práce s kontrastem. Uvedu za mnohé jeden doklad: Kuba opatruje svého chlapce v kolébce, synek se u Lídy žíví — a zatím stará Kubova matka zemřela. Martínek miluje tragickou ironii, hubí hrdinu právě na vrcholu jeho sil a štěstí — tak na sedláka Jakuba Obervu sáhla smrt právě ve chvíli, kdy se burmistr cítí v nejméně rozpětí sil.

Většina kapitol všech tří románů je vystavěna jako divadelní scény; situace v nich je zachycena tak plasticky, že máš dojem, jako bys přihlížel inscenaci dramatu (divadelně nosné dialogy postav atd.). Nebylo proto nic divného, že trilogie Černá země byla zdramatizována, ať už pro jeviště nebo pro rozhlas;⁴⁷⁾ dramatičnost tkví totiž v samém základě tohoto díla.

Dramatizace Martínkovy trilogie plní dnes funkci vysoce politickou — slouží myšlence združstevňování vesnice. Ukazuje totiž neudržitelnost takových poměrů na vesnici, jak je zobrazil Martínek, zejména neudržitelnost propasti mezi boháči na jedné straně a bezzemky nebo sloužícími na straně druhé.

Mistrovství autora slovesného díla poznáváme také podle obratnosti, s níž ovládá jazyk — základní stavivo své práce. Obhlédneme Martínkovu trilogii po této stránce, při čemž se nejprve zastavíme u řeči postav a pak přejdeme na řeč vyprávěče.

Na rozdíl od venkovských povídek, které psal před ostravskou trilogií a kde většinou uplatňoval přímou charakteristiku postav, pracuje zde Martínek převážně s charakteristikou pomocí dramatických scén a tím i s hojným užitím přímé řeči. Ani nyní však Martínek popis a přímou charakteristiku docela nepouští; jen ji omezuje ve prospěch přímé a polopřímé řeči.

⁴⁶⁾ Rozhledy po literatuře a umění z 9. února 1933.

⁴⁷⁾ Jakuba Obervu zdramatizoval pro divadlo i rozhlas Jan Havlásek; Plameny zdramatizoval pro rozhlas František Čečetka; román Země duňi pro divadlo Miloš Hynšt.

V té míře, jak se Martínek snažil diferencovat jednotlivé postavy ostravské trilogie do svérázných individualit, odlišoval je také ve způsobu jejich mluvy.

Řeč postav Martínek zpravidla uvozuje, mluvčího připomíná. Jednotvárností uvozovacích vět čelí jednak pozměňovaným místem těchto vět (jednou je to konec celého výrazu, jindy jeho začátek či střed), jednak pečlivým výběrem uvozovacích sloves.

Postavy charakterizuje Martínek jazykem tak, že lidé z prostředí buržoazie nebo příslušníci inteligence mluví u něho spisovně česky nebo česko-německy, postavy lidové užívají víceméně dialektu.

Nářečí, které Martínek uplatnil v přímé řeči, je lašské nářečí ostravské skupiny. Autorovi nešlo o fonetický přepis dialektu, nýbrž o postižení jeho hlavních rysů. V dopise Františku Horečkovi Martínek o tom napsal: „Jiná věc je ovšem transkripce dialektu; zde je těžko rozhodovat, či psát důsledně foneticky. To by muselo být jednotné a důsledné stanovisko. Já jsem se v Obervovi rozhodl jen pro zabarvení.“¹⁸⁾ Martínek si dal s vystižením řeči lidových postav velkou práci. Vzpomínaje na to, jak psal román Jakub Oberva, sdělil Fr. S. Procházce 19. září 1923: „Nikdo neuvěří, jak jsem se pipal právě s těmi primitivními hovory, jen aby zněly lidově. Popisy a vše, co mělo ráz umělý, šlo třikrát snáze, snad je to tím, že mezi knižní a lidovou mlouvou je přece jen obrovská propast.“¹⁹⁾ V přímé řeči lidových postav dodržuje Martínek všechny znaky lašského nářečí, a to jak morfologické a lexikální, tak ve výslovnosti.

K nářečí sáhl Martínek ze dvou důvodů, které ve své spojitosti tvoří vlastně jednotu. Považoval za nutné charakterizovat postavy z Ostravska tím, že jim vložil do úst jazyk lidu tohoto kraje, lašský dialekt. Ale současně viděl v dialektu možnost, jak přiblížit čtenářům psychologii prostého člověka z Ostravska. A to mohl učinit právě přihlédnutím k mluvě, již se lidový člověk z Ostravska tak výrazně liší od buržoazie a inteligence.

Uplatněním nářečí v dialozích zařadil se Martínek do skupiny kritických realistů, kteří ho v tom směru předcházeli (J. Š. Baar, A. Jirásek, A. a V. Mrštíkové, G. Preissová, P. Bezruč aj.) a kteří zejména na konci let osmdesátých a v letech devadesátých minulého století pokládali lidové nářečí za neodlučitelný znak zobrazovaného regionu a jeho lidu.

Martínek rozlišuje lidi uvnitř skupiny, která mluví nářečím, podle individuálních rysů. Výběr slov i skladba závisí na stáří postavy, na jejím zaměstnání, charakteru a podobně. Tak například krátká, úsečná řeč, opakování slov a rozkazovčnost určují mluvu sedláka Obervy, neústupného a tvrdého člověka. Oberva rád pro názornost užívá lidových pořekadel; autor tím zdůrazní jeho sociální původ i smysl pro konkrétnost („zrno jak zlato“, „lepiš se na člověka jak kolomaz“). Tvrdý život Kuby Sršáně v mládí je charakterizován drsnými vulgarismy („čemu ja mam křive klepeto?“; „enem sem se na ty gyzdy podíval . . .“ „Ty Juro hlupy“). Sršánka, nejstarší postava trilogie, dokládá řečí svoje pobožnůstkářství a poníženost před bohatým sedlákem (užívá zdrobnělin a citoslovcí, jejichž emocionálnost je v syntaxi podprána zvolacími větami: „Ach, Bože, hospodařu, hospodařičku“). Potulnému krejčíku, zvanému krajan (podle jeho oblíbeného oslovovacího výrazu), který pochází z Čech, dává Martínek

¹⁸⁾ Srov. Fr. Horečka, *Básník nové Moravy*, Kolo 1937, č. 4.

¹⁹⁾ Dopis cituje B. Slavík v článku *Vojtěch Martínek a jeho dílo*, Naše Valašsko r. 4 (1937—1938), str. 151.

hovořit obecnou češtinou, znamenitě ji individualizuje opakujícími se příslovcí *tuze, náramně, nadmíru*, podbízivými zdobnělinami, které prozrazují protřelost postavy ve světě, i častými zvolacemi a tázacími větami, které ukazují dohazovače jako člověka vevrního.

Zatímco lidové postavy mluví dialektem, užívají zástupci inteligence (např. lékař, nadučitel) hovorové nebo spisovné češtiny. Inteligence mluví u Martínka knižně (jmenné tvary přídavných jmen, infinitivy na - *ti* atp.). Mezi postavami, které sice žijí na venkově, ale prošly střední školou, zaujímají zvláštní místo Albína a Bernát. Albína, odloučená od světa, nese ve svém projevu prvky knižnosti a jisté patetičnosti. Bernátův jazyk zachovává znaky vzdělání; v podstatě má podobu hovorovou, ale obsahuje také slova nářeční, což je důkazem, že na Bernáta působí ustavičný styk s prostředím selským. Zajímavý mezistupeň mezi představiteli lidu a mezi vzdělanci zaujímá čtenář Písma Šugar. Mluví spisovně, ač jsme na pohyblích. Zda vzdělání samouka mohlo jít u něho, který se neustále pohybuje mezi lidmi hovořícími nářečím, tak daleko, že se v jazyku docela zrušil lidový původ této postavy. Šugarova řeč je individualizována oslovováním známých lidí spisovnými, nikoli domácími tvary křestních jmen (ne *Maryčka, Kuba, Františa*, ale *Mařenka, Jakub, Františka*), archaizujícím slovosledem a kazatelskou plynulostí.

Němčina a hantýrka slouží Martínkovi k rozlišení sociálních a národnostních rozdílů u lidí.

Řeč poněmčelého inženýra z vítkovických závodů vystihuje Martínek tím, že dává inženýrovi úzkostlivě školsky dodržovat správné gramatické tvary a že občas vplete do jeho mluvy slova německá. Směsíci němčiny a hovorové češtiny, silně zabarvené vulgarismy, mluví důstojníci Wiener a Vikulil.

Na řeči lidí, kteří pocházeli z Ostravska a nebyli původem Němci, ukázal Martínek silnou germanizaci Ostravy. Tak volá strážník na kulhajícího Kubu: „Hybajte s glajzu! A friš na tretuar, esli něchcete byť co najspěš v lochu.“ Ještě více je německými slovy zkomolena laština domovníka v kolonii; cítíme, že se tento člověk lidového původu naučil německým výrazům jenom nasloucháním.

Žid z Polska, majitel ostravské putyky, který se přiklonil k „pánům“ a němci, nese ve své mluvě znaky všech prostředí, jimiž prošel. Oslovuje například překupovače Anderku touto hatmatilkou: „Paně Anderka, to ně jest bardzo ladno od vas, že nas tu něchavatě mrznuť . . . Man ist nicht mehr jung . . .“

Pro způsob podání děje a vnitřních stavů postav je příznačné, že autor snadno bez přechodů z vypravování vstupí do přímé řeči a do vnitřního monologu. Často komponuje Martínek kapitoly tak, že vypravuje o události, načež uvede vnitřní monolog postavy, jímž ukáže, jak se na událost postava dívá. V té míře, jak vzrůstá frekvence a délka polopřímých řečí, klesá počet řečí přímých. Ve vnitřních monolozích postav objevují se ty znaky jejich mluvy, které charakterizují jejich řeč přímou.

Polopřímou řeč nese v prvním díle trilogie sedlák Oberva, v Plamenech oba jeho synové. V třetím díle klade Martínek polopřímou řeč za skutečně vyslovenou řeč přímou. Tím sice dosahuje zintimnění prostředí, ale nutně mu klesá dramatický účín. V románě *Země duní* není už autor nezúčastněným vypravěčem. Porušil objektivnost vypravování oslovováním Kubu a kritizujícím dialogem s ním („ . . . směšný a ubohý Kubo Sršáni, mrzáku, handrláku . . . chceš ještě zapalovat selské grunty a rozbíjet vysoké komíny? Byl jsi otrok krvavých a dýmajících verků . . .“). Stálo by za bližší prošetření, do jaké míry tu Martínek

podlehl úzu prózy z konce dvacátých let — srovnajme např. stejný postup v prózách Fráni Šrámka nebo u Vladislava Vančury v Markétě Lazarové.

Ve srovnání s povídkami let 1908—1917 se jazyk vyprávěče v Martínkově ostravské trilogii značně změnil. Začal se přibližovat hovorovější podobě, zभावoval se některých knižních znaků. Vymizely například zbytky genitivu pluralis na *-ův*, málokdy se objevuje jmenný tvar adjektiv a nápadně se snížilo množství přechodníků (přechodníky minulé se téměř nevyskytují). Novou zvláštností Martínkovy syntaxe se stávají věty jmenné. Jimi se dějovost málem ruší. Pohybu v těchto větách dosahuje autor užitím podstatných jmen slovesných.

Repertoár lexikálních prostředků se v ostravské trilogii značně rozšířil. Martínek vědomě vybírá slova z různých jazykových oblastí a vytváří slova nová.

Ve snaze charakterizovat ostravský kraj sahá autor k výrazům z lašského nářečí: zprvu je pokládá ve vyprávěčských pasážích za „nespisovný“ prvek a dává do uvozovek, později mu s textem nerozlučně splývají. Martínek rád užívá dialektismů k označení oděvu, zařízení, při popisu prostředí venkovského a továrenského. Ženy obecně nazývá robami a děvuchami. Velmi účinné je uplatňování nářečních domáckých jmen a krajových příjmení: Maryča, Fanka, Kuba, Ňerva (lašský výraz pro otrhane), Pělučová atd. V druhém a třetím díle trilogie, kde se více předvádí prostředí městské, přibývá lidových slov, jež nejsou vázána jenom na Ostravsko a jež jsou původu cizího (frajlinka, kvartýrník atd.). K nim se druzí vrstva slov z prostředí továrenského a hornického (verkovní, vachtař, šichta, fára aj.). Němčení v Ostravě za války nachází svůj odraz ve vyprávěčově slovníku tím, že autor střídá slova česká s německými, zvláště pokud jde o vojenské hodnosti (obrlajtnant, oficír, landšturmák aj.). Martínek užívá také německých slov při vypravování o německé škole; ta pak, jsou-li běžná, píše foneticky, jinak je píše německým pravopisem (Volkssehule, Klassenaufseher, Schuldiener aj.).

Martínek využívá také, aby rozšířil zásobu slov a uplatnil pro svoji myšlenku slovo nejpřípadnější, prostředků slovotvorných. Tak příponou *-ost* vznikají od adjektiv abstrakta (např. úsklebnost, zdobnost). S autorovým hromaděním přívlasků, jimiž se vyslovuje hodnotící stanovisko, souvisí vytváření adjektiv příponami *-ivý* (např. funivý, vrtivý aj.), *-avý* (např. řehotavý, šuškový aj.), *-uň* (např. sametný, hněvný aj.) apod. Od takto vytvořených adjektiv vznikají pak i adverbia. U sloves dosahuje Martínek nové výraznosti vidovými předponami (např. potemnět, prohrýzt, přehučet aj.).

Vyprávěčova řeč se zhruba realizuje ve dvou rovinách, mezi nimiž trvá dialektické napětí: na jedné straně je to snaha podat skutečnost co možná bezprostředně a názorně, na druhé straně snaha po lyrické subjektivizaci skutečnosti, což je u autora spojeno s uplatňováním metaforického jazyka a vět rozkošatěných do šíře.

Martínkův realismus směřuje za plastickým podáním skutečnosti. Proto autor s oblibou užívá konkrétních přirovnání (např. „Aby tekla celá Ostravice, bílý, syčící had, hořící, kroutící se . . .“). Martínek miluje dynamičnost popisu. Tomu cíli znamenitě slouží přirovnání, jež se stala pro jinou osobu prostředkem popisu (např.: „Kuba si ještě nikdy nevyšiml, jak má jeho nevlastní bratr divné oči. Takové jako myši.“). Oživení, zkonkrétnění věcí vyvolává Martínek častými personifikacemi (např. „A potom z uličky vyskočí chalupy jako děti . . .“). Zobrazenou skutečnost přibližuje spisovatel hojným kladením přívlasků; téměř u každého jeho substantiva stojí přívlastek nebo apozice; mnohdy je autor kupí

asyndeticky. K větší názornosti využívá Martínek přívlastků, které cílí k přesnému zobrazení (např. „Byl to ubohý baráček, starý a těsný, přikrčený k drobně zahrádce.“). Plastickou konkrétnost přívlastků zvyšuje často kontrast mezi nimi (např. „... u stolu Sršánka, nahrbená, žilnatá... a nad ní Madlena, ramenatá, bokatá“).

Metaforický, do šířky vedený způsob vyprávění a popisu začíná jako výrazový prostředek převažovat v druhém, ale obzvláště v třetím díle trilogie. Autor se stává prostředníkem mezi Kubou a předmětem jeho úvah, zážitků, v jejichž středu leží moc vítkovických železáren a Ostrava za války. Martínek usiluje o emocionálně sugestivní vyjádření a dosahuje ho opakováním, antitezí, exklamacemi, četnými přívlastky, paralelně položenými větami stejné gramatické konstrukce (např.: „Chvěje se široká hlavní ulice, chvěje se starosvětské náměstí s dávnými domy a šedivou radnicí, kde jako by se na věky rozložil poctivý dech řemeslnických staletí, chvějí se zatuchlé uličky s podloubími, páchnoucími chodbami a černými krámky, chvěje se celé město šumem a spěchavými kroky.“).

Z protikladu Martínkovy snahy po zestručnění výrazu (jmenné věty, asyndetické kladení vět apod.) a úsilí o bohaté vrstvení přívlastků i rozšiřování větné struktury vznikla řeč vyprávěče, která má osobitý charakter a která se výrazně odlišuje od přímých řečí postav trilogie Černá země.

Uhrnem se dá o trilogii Černá země říci:

Martínkova trojice románů není nepodobna epepei Podnik Ariamonových, v níž Maxim Gorkij zobrazil na osudech příslušníků jednoho rodu růst kapitalismu od zrušení nevolnictví přes gründerská léta podniku až po Velkou říjnovou socialistickou revoluci. Jestliže knihu Gorkého pokládáme za dílo socialistického realismu, protože nejen zobrazuje společnost v třídních protikladech, ale protože zná též východisko z bídy, cestu k osvobození dělnické třídy, trilogie Vojtěcha Martínka má znaky realismu kritického. A je to nepochybně velké, podmaňující dílo kritického realismu.

Jako téměř všechna svoje díla, když mělo dojít k jejich novému vydání, *přepřacoval* Martínek i trilogii Černá země. Rozsah změn v trilogii byl v různých vydáních i ve všech dílech rozdílný. Byl vyvolán těmito okolnostmi: proměnou společenské situace, autorovým ideovým vývojem nebo jeho snahou upravovat romány stylisticky. Naše kritika si povšimla faktu, že Martínek trilogii *přepřacoval*, teprve r. 1957,²⁰⁾ a to ještě neviděla autorovy změny v celém rozsahu a vysvětlovala je většinou nesprávně.

Nejmenšími úpravami prošel v průběhu let první díl trilogie — Jakub Oberva.²¹⁾ K důraznější změně došlo od časopiseckého znění románu k první verzi knižní (z r. 1926). Martínek zkoncentroval historii Obervovy nemoci časově z několika měsíců na pouhých pět dní a upravil Obervovy myšlenky tak, aby probí-

²⁰⁾ Jirí Svoboda uvádí v stati *Dvě románové trilogie Vojtěcha Martínka* — Slezský sborník 1957, č. 1 (také jako zvláštní otisk) — jenom změnu v postavě Kunického, kterou provedl autor ve vydání z r. 1956. Alena Hájková v článku *Předělávám, předěláváš, předěláváme... k problematice přepřacování knih* (Host do domu 1957, č. 5) povšimla si nejen změny v charakteru Kunického, ale i jiného výkladu, který dal Martínek Kubčkovu putování slezským krajem.

²¹⁾ Román byl otištěn r. 1924 v týdeníku Zvon. Knižně vyšel poprvé r. 1926 nákladem Kola moravských spisovatelů a Družstevní práce.

haly plynuleji. Zatímco v časopiseckém znění přijíždí lékař k Obervovi v zimě, první vydání knižní situuje příjezd lékaře do pozdního podzimu. Jednání lékaře s Obervou Martíněk zjemnil. V dalších vydáních vkládá Martíněk postavám do úst nářečí; třeba obsah promluv nemění (někdy mění jenom nepatrné citový přízvuk), vytváří tím vlastně novou jazykovou verzi svého románu. V stylistických úpravách stojí za zmínku, že Martíněk se snaží přiblížit řeč vyprávěče hovorové mluvě. Stále více usiluje také o myšlenkově a představově pregnan-
nější vyjádření.

Druhý díl ostravské trilogie — Plameny — vyšel vedle časopiseckého vydání (r. 1928 v Moravskoslezském deníku) knižně šestkrát.²²⁾ Třetí díl — Země duní — dostali čtenáři (mimo časopisecké otištění v Moravskoslezském deníku r. 1931) knižně pětkrát.²³⁾

Pokud jde o stylistické úpravy, jichž není mnoho, postupuje Martíněk tak, že vymycuje archaismy a přechodníkové vazby. Tím dosahuje výrazu odpovídajícího zásadám soudobé spisovné normy. Z řeči postav, které mluví dialektem, odstraňuje Martíněk slova spisovná a naopak v řeči postav, které hovoří spisovně, vynechává dialektismy. Ale tato zásada se neuplatňuje se strohou důsledností, už také proto nikoli, že dialekt postav je u Martínka do značné míry stylizován.

Většího významu jsou změny, které se dotýkají ideového přístupu k zobrazované skutečnosti a umělecké výstavby díla. Martíněk vynechává v Plamenech od r. 1954 přívlastek *židovský* ve spojení s uhlobarony nebo s kapitálem, zřejmě se tu odráží autorovo hlubší proniknutí do sociálních poměrů u nás, poznání, že kapitál byl na Ostravsku mezinárodní, tedy nejen židovský. Martíněk také zmírňuje některé drsné podrobnosti, které neměly daleko do naturalismu, např. ve scéně, kdy Kuba odbyl dolízájící za ním švagrovou. Ostatně, to už provedl Martíněk i v románě Jakub Oberva, když při charakteristice šestnáctileté služky škrtl pašus, že její matka „v každé přiklopce s chlopem pelešila“.

Charakter postav změnil Martíněk ve dvou případech: v Kubičkově a v Kunickém.

Alena Hájková dobře připomněla, že spisovatelovým „neúspěchem je dodatečný nátlak prázdninových toulek Kubička Obervy „na pokrokově“; studentské putování mohlo sice a priori ozřejmit sociální protiklady a vykořisťování lidu, je však těžko věřit takovému konstatování v případě Kubičkově, jehož autor nadal snivou, sebezpytavou povahou a jehož mladičký život skončil příznačně smrtí z pocitu milostné křivdy“.²⁴⁾ Hájková sice poznala, že spisovatelova úprava zasáhla do jednoty Kubičkovy postavy a že nezapadla ústrojně do celku díla; kritika však nenalezla důvod, proč se Martíněk k této změně odhodlal. Podle mého mínění Martíněk zřejmě podlehl autobiografickým vzpomínkám, neboť Kubičkovu putování rodným krajem, vyvolané četbou Bezručových básní, není nic jiného nežli zužitkování vzpomínek na obdobné Martínkovy cesty z mládí. Motivace Kubičkovy putování Slezskem nesouhlasí ovšem docela s charakterem této postavy, jak ji autor předtím podal.

Zásadní důležitosti je změna, kterou u Martínka prošla postava Kunického. Tato změna se totiž nedotýká jenom této figury, ale též jejího vztahu ke Kubovi Sršňanovi a tím i celého ideového vyznění trilogie. Je proto třeba obírat se jí zevrubně. Došlo k ní ve vydání trilogie z r. 1954. Kunickí, v původní podobě

²²⁾ Roku 1929 jej vydalo knižně poprvé Kolo moravských spisovatelů.

²³⁾ Roku 1932 jej vydalo knižně poprvé nakladatelství Sfinx.

²⁴⁾ V připomenutém už článku z Hosta do domu r. 1957 (na str. 214).

montér, znalý světa, požívačný individualista, lhostejný k otázce národnostní (syn Němce a Polky), umí sice bezohledně analyzovat společenskou situaci, ale nevěří v nápravu křiklavých sociálních nesrovnalostí a ve vítězství dělnické třídy. Vydání z r. 1954 podává však Kunického jako uvědomělého socialistu. Dobře to doloží srovnání stejného místa z 8. kapitoly Plamenů. Spisovatel v něm uvádí, jak Kunickí a Kuba diskutují po schůzi, na které mluvil redaktor dělnického časopisu, o možnosti řešení sociální otázky.

Vydání z r. 1929:

Kuba byl popleten jeho posměšným tónem. „Vy myslíte, pane Kunickí, že se z nas robil kašpary?“

„Blázne, jaké kašpary! Pravdu měl! Tak by se to mělo dělat — tam jsou zloději, ti žijí z lidské krve, hrr na ně a s nimi na první laterňu! — Ale —“

„Ale?“ — Kuba hledal v Kunickém záchranu.

„No — že se to všechno jenom mluví, ale neudělá! Já věřím: na pochod, bijme se, my nový život chcem na zemi! Ale až to přijde do živého, až začnou šandáři flinty nabíjet a potom „Feuer!“, kdo by si dal kulku vstřelit do břicha?“

„A možná, že ja!“ temně a nevládně zahučel Kuba.

„E, neblázní,“ utrl se Kunickí, „to bys sobě dvakrát rozvážil! Kubo, víš, člověk nevyhodí život na ulici jak rozlomený krejcar! Vzpomeň si — i tvoje máma proklínala, že se stávka začínala! Pamatuješ: tři šestky se přidá a deset rýnských se ztratí! No, čekat na tu spravedlnost, že nebude pánů a žebráků, že každý dostane krajíc chleba, šunku a máz piva k tomu — to je zrovna tak, jak čekat na nebeské království! Ale, pravda, musí se v to věřit... a až bude potřeba, hledat si spravedlnost sám! Dlouho nečekat, vezmi, co ti patří, udeř dvakrát, když dostaneš jedenkrát!“

Ve vydáních z let 1954 a 1956 je situace zachycena docela jinak:

Kubovi se zezdalo, že se poslední slova posměšně zabarvila. Hlavou mu přeletělo: A to Kunickí vždycky tak posměšek utrousí, i když chce mluvit vážně! Ale nyní se pošklebovat po takové řeči, která chytla Kubu jako velká vichřice?

„Vy myslíte, pane Kunickí, že se z nas robil kašpary?“ vyrazil podrážděně.

„Blázne, jaké kašpary! Pravdu měl! Tak by se to mělo dělat: tam jsou zloději, co z lidské krve tloustnou — s nimi se musíme my robotníci nejprv vypořádat! Ale —“

„Ale?“ Kuba hledal v Kunickém záchranu.

„Pravda —“ protáhl Kunickí slabiky, „k tomu je třeba pár věcí. Hromsky velkých věcí. I já věřím: na pochod, maširovat kupředu, bijme se, my nový život chcem na zemi! A pryč s tyrany a zrádci všemi! Ale... ten redaktor, co tak oleň na naše hlavy rozhazoval, povede nás, až bude zle a půjde o všechno? Bude z takového dřeva, co se neohne ani nezlomí? Kolikrát už nás ošídili ti, co se hlásili za naše proroky, za naše ochránce! Ale co je hlavního: půjdou s námi tisíce robotníků a budou mít zapálené hlavy, budou mít železné ruce? Darin liegt, mein Lieber, die Entscheidung! A vytrvají, až to přijde do živého?... víš, až sobě ti tyrani pozvou na pomoc kdejakého psa s bajonetem a revolverem... až začnou šandáři flinty nabíjet... a potom Feuer!... To je, Kubo, sakramentská věc... Kdo by si dal kulku vstřelit do břicha?“

„A možná, že ja —“ temně a nevládně zahučel Kuba.

„Možná —“ opakoval Kunickí, „ale takových Kubů by muselo být hodně set, hodně tisíc... Co jeden člověk... Víš, Kubo, to všechno je strašně těžká věc. Člověk nevyhodí život na ulici jak rozlomený krejcar! Vzpomeň si — i tvoje máma proklínala, že se stávka začínala! Slyšel jsi: tři šestky se přidá a deset rýnských se ztratí! Byla to bláznivá a škodlivá řeč, rozumí se. Ale když se tak mluví — a to je řeč o šestkách a o rýnských — jak se má věřit, že robotník

nebude litovat, když by měl ztratit majetky tisíckrát větší? Zadarmo nic člověk na světě nedostane... a též za spravedlnost se musí zaplatit!“

Vidíme zřetelně, že se skeptik Kunickí stal ve vydáních po r. 1948 uvědoměným zastáncem věci dělnické třídy, který je odhodlán jít za ni bojovat se zbraní v ruce. V prvním knižním vydání Plamenů stál Kuba, proletářský chlapec s těžkými zkušenostmi, který povlovně dozrával k třídnímu uvědomění, nad ironizujícím Kunickým. V posledních dvou vydáních Plamenů přidal Martínek odstavec, v němž vyslovil myšlenku, že Kunickí půjde spolu s tisíci proletáři do boje, ba že se jednou stane hlavou tohoto hnutí:

„Ale Kunickí by šel s ostatními v ten slavný den — a možná, ne možná, ale jistě, šel by v první řadě a cestu ukazoval. Neboť Kunickí hodně ví a více ví než ostatní! A poví mu, co má vědět každý robotník! Za ruku ho chytí a lampičkou ve sklepe posvítí. A on, Kuba, bude poslušným a pozorným školákem... stokrát pozornějším než tenkrát, kdy seděl v lavici a učil se směšným německým deklamovánkám.“

Ještě větší změnu nežli v Plamenech provedl Martínek v závěrečné části trilogie — v knize Země duní. Ve vydání z r. 1954 přidal celou kapitolu, pětadvacátou. V ději tu spisovatel chronologicky navázal na někdejší poslední kapitolu — čtyřicetdvacátou, aniž v bývalé poslední kapitole něco zásadního změnil. Srovnáme-li tyto dva závěry Země duní, vidíme zřetelně, že každý z nich ukončuje román, a tím celou trilogii, jiným vyzněním. Zatímco všechna vydání Země duní (včetně onoho z r. 1946) dávají tušit, že Kuba Sršáň bude ještě dlouho tápat a svízelně hledat cestu z bezútěšné situace v době po potlačení demonstrace, a vkládají dokonce Kubovi myšlenku, zda by nebylo lépe hledat štěstí pouze v teple rodinného krbu, verze románu z let 1954 a 1957 končí takto: všechno kolísání v Kubově mysli odstraní nenadálý příchodí, Kunickí, který v poměrně krátkém rozhovoru s Kubou jednoznačně odpoví na všechny dosud nevyjasněné otázky. Nepřirozeně působí už to, že nejasnosti rozřeší právě Kunickí, který se objevil na konci románu jako deus ex machina — autor kdysi tuto postavu do třetího dílu trilogie vůbec nepojal.

Citace závěrů z románu Země duní doloží velikost změny, kterou Martínek zařazením nové kapitoly provedl:

Vydání z r. 1932:

„Podívej se, Kubo, jak syneček spi... na chvílku se obudil a zas má na rukách usnul... podívej se, ve spanu se směje...“

Kuba se nakloní nad kolébkou a třese se.

Jakými mocnými řetězy je přivázán k té bílé a silné ženě, jak srostl s drobným tělíčkem, zabořeným do kolébky!

Vždyť je to on sám, on, Kuba Sršáň, a přece jiný, lepší, dokonalejší, spravedlivější!

A jak se celý svět za pár minut po strašně víchřici zúžil do malé jizby, mezi stůl a posteť, mezi skříň a kolébkou!

Pravidelně a zvučně hodiny tikají.

„Je za chvílku pul šeste, na šichtu se třeba chystat, malo ses dněs vyspal,“ praví Lida pomalu. Nevypytává se, nevyčítá.

Ale Kubovi se ještě nechce roztrhnout sen. „Počkej, ešče na pět minut,“ a hlavu tiskne na bílé tělo.

Ticho — nikdo nemluví — dítě v kolébce spí —

Jasná vlna teče a unáší Kubu; zdá se mu, že je třeba oči zavřít a usnout takovým pokojným snem, jakým spí růžové tělíčko v perince —

Je mu v té chvíli podivně dobře a přece je nadobro unaven.

A vtom se ozvaly píšťaly z verků, začaly z plných plíc a vítězným zadutím, zaječely nad celým červeným a černým královstvím, nad domy i nad lidmi, nad živými i mrtvými. Hřměly silně a břeškně, celý orchestr trubačů provolával rozkazy.

Illas jejich doletěl k Ostravici a haldám, probil si cestu na slezskou stranu, bil na všechny světa strany, bil k modré obloze.

Byl to rozkaz, kterému nemohl vzdorovat verkovní vachtař.

„Pul šeste, pul šeste,“ jednotvárně opakoval Kuba Sršán a těžce povstal.

Ilůl je u postele; krok, přisunutí, úder.

Ve vydání Země duní z let 1954 a 1957 navazuje pasus 25. kapitoly na závěr 24. kapitoly takto:

„Šak sem sobě včera povídal, dyž sem se vrátil domu z te hruze: že nejlepší by bylo se zavřít v jizbě, aby do ni ani hlas z ulic nĕpadal. A žít enem pro sebe, pro tu robečku, pro to děcko.“

Kunicki se podíval Kubovi pronikavě do očí: „A to ne, milý kamaráde Kubo.“

Řeč jeho se nesla teplým důrazem: „Pravda, tys našel milý kout. Našel jsi dobrou ženu, věřím ti, že dobrou, rozumnou. Ale kdyby ses zavřel a třebaš i černé plachty na okna pověšil, abys neviděl žádného — no, z těch ostatních, to by nebylo dobré. Bylo by to... jak bysem to jenom řekl... zas mi napadá spíše německé slovo... Selbstsuch... a učení Egoismus... jaja, sobectví, lakomství. Viš: dobře se oženit, žít spokojeně i v chudobě, dostat ženu, co člověku rozumí, co mu pomáhá, to je vzácná věc. Největšími penězi nelze za to zaplatit. Ale žena a syneček... to může člověka jenom podepřít... ne, aby ho to odtrhlo od jiných. Nežijeme pro sebe, jsme cihly... pamatuješ? Už jsi ztratil víru, že ulicemi pomaširují jiné bataliony než ty zavšivené z nynější vojny, ale ty, co vyrvou moc zlodějům, mordýřům, švingulantům a vezmou si ji pro sebe?“

„Možu temu věřit dněs, po večerajšku... dyž se ukazalo, že gver je věci sila až každá spravedlnost?“ prudce vybuchl Kuba.

„Můžeš — a právě dnes,“ mluvil Kunicki vážně a jeho oči už netĕkaly neklidně po předmětech. „Škoda lidských životů, a každý musí litovat těch, které mají na svědomí vojenští mordýři. To je krvavé semeno, ale i z něho vyrostou kdysi klasy. A ty si myslíš, že lidé — ti okradení, vydřeni, poniženi, nejen v ulicích u vysokých pecí, ale na celém světě — jsou už nadobro a navždycky poraženi? Ne, Kubo. Včerejšek byl smutný den, ale neznačí konec. Jenom přestávku. Krok se ustoupí dozadu, ale za nějāký čas... a myslím, že ne za dlouho... se půjde... ach, co půjde, poskočí se o deset, o padesát kroků kupředu.“

„Kunicki, to mluviš, jak dybys mi ohnivou ruku do sraha,“ vzkřikl Kuba, ale hned ztlumil hlas, neboť se mu zdálo, že vedle v kuchyňce dítě zaplakalo.

„A přece je vojna, strašna vojna — a velka moc je v ni,“ doložil tišeji.

„Velká moc —“ i Kunického oči hořely, „a právě z té moci roste ne sláva monarchům, generálům, milionářům a všelijaké takové a jiné bandě, ale jejich záluba. Vojna — prý je to Weltuntergang, jak jsem to čet' v jedné hloupé knížce. Možná — ale potopa starého světa. A moc — jaká moc? Vidiš, jak se fronta láme, a mladý pán v šenbrunském burku už jistě připravuje kufry, aby zachránil aspoň kus ze své staré slávy. Zem se opravdu třese — a na východní straně nejvíc. Já věřím, že odtamtud vyskočí jiskry. Dřív jsem myslel, že z Německa, ale na Němce přestávám na ten čas věřit. A co na tom záleží, jestli nějaký Wilhelm řve z Berlína. Hlavní věc je, že se lidem otvírají oči. Otvírá jim je vojna, otvírá hlad, vydírání, švindl —“

Kunicki přišel do proudu, až se zalykal.

Kuba ho chytil za ruku... prsty se mu silně chvěly.

„Kunicki, kamarade Kunicki... dyť ja sem sobě dycky tak představoval,“ článkoval slabiky, „ale něbyl sem jisty sam se sebu... žadneho sem něměl, co by mi dobre slovo pověděl... viš, co by mi lampičku rožnul, jak smy kdysi spolem mluvili.“

Sám závěr trilogie vyznívá potom velmi optimisticky:

S chodníku Kunicki zavolal: „Na shledanou, na shledanou!“

Šel pevnými kroky, ale když měl zahnout do ulice nalevo, ještě se obrátil a rukou zamával. Nyní zavolal polsky: „Do widzenia!“

Kuba, který stál před domem na chodníku, zdvihl svou hůl, o kterou se při chůzi opíral, a třikrát jí ve vzduchu zatočil.

Na pozdrav, na pozdrav.

Zbývá nyní odpovědět na otázku: Co získal autor tím, že postavu Kunického změnil? Je postava Kunického traktovaná novým způsobem historicky pravdivá, odpovídá ideové situaci dělnických mas na Ostravsku r. 1917, třebaš těch nejvyspělejších jejich představitelů?

Na první z těchto otázek se pokoušeli odpovědět Alena Hájková a Jiří Svoboda. Hájková praví doslova: „Tato změna (v zobrazení postavy Kunického, A. Z.) ochudila knihu o jednu netuctovou a přece svým způsobem typickou postavu, vyhověla však základní potřebě celé trilogie, totiž potřebě historického zarámování ústředního příběhu: umožnila ukázat narůstání revoluční energie v hornických masách a vytvořila tím jasnější pozadí pro Kubův vývoj od dravého buřičství odstrčeného lidského mláděte k uvědomělému zařazení do třídního zápasu. Tento vývoj byl v původní verzi násilně přerván jakýmsi zlomem k rodninnému kvietismu po krvavých hladových bouřích ostravských havírů v posledním roce války, zřejmě pod vlivem neujasněného názoru autorova na další společenský vývoj na počátku třicátých let. Nyní čerpá Kuba novou nadějí logicky právě z moudrých slov Kunického.“²⁵⁾ Svoboda pak napsal: „Provedené změny dávají celé trilogii zřetelnější ideovou podobu, někde jsou však provedeny dosti uměle, na příklad k románu Země duní je přikomponována kapitola, v které nečekaně dochází k setkání Kubu a Kunického; je tak sice naznačena perspektiva dalšího Kubova vývoje, na druhé straně však tímto zásahem trpí komposiční jednota díla.“²⁶⁾

Ani jeden z těchto autorů neodpověděl na otázku, co získal Martínek přepracováním postavy Kunického, v plné šíři a správně. Otázku o historické pravdivosti nově pojaté postavy Kunického si z nich nikdo ani nepoložil. U Hájkové opravíme nejprve nesprávné tvrzení, že v trilogii jde o „narůstání“ revoluční energie v *hornických* masách — víme přece, že Martínek zobrazuje především Ostravsko železářské, že Kunicki i Kuba jsou zaměstnanci vítkovických železáren a že román Země duní líčí hladové bouře ve Vítkovicích. Hájková sice lituje ztráty „netuctové a přece svým způsobem typické“ postavy Kunického, ale veclku pokládá nové pojetí této figury za spisovatelův úspěch — trilogii prý se jejím prostřednictvím dostalo „úplnějšího historického zarámování“. Hájková tu nepřesně smísila dvě věci: umělecké dovršení trilogie, které měl Martínek na mysli, s historickou pravdivostí postavy Kunického. Svoboda lépe poznal, že Martínek změnami v postavě Kunického trilogii ideově vyostřil, že naznačil Kubovi perspektivu dalšího vývoje. Svoboda si však nepoložil otázku historické pravdivosti figury

²⁵⁾ Host do domu 1957, str. 214.

²⁶⁾ *Dvě románové trilogie Vojtěcha Martínka*, zvláštní otisk, str. 12.

Kunického a mlhavě mluví o tom, že „tímto zásahem (změnou v postavě Kunického, A. Z.) trpí kompoziční jednotka díla“.

Problém je složitější, nežli jak jej vidí oba kritikové. V tvaru trilogie do r. 1946 zobrazil Martínek živelnost lidového odporu, názorové kolísání a nejistotu lidu o dalším vývoji. Tak tomu v historii dělnického hnutí na Ostravsku do založení komunistické strany skutečně bylo. V nepřepracovaném tvaru trilogie je Kunicki v rozhovoru po stávkové schůzi pochybovačným protikladem ke Kubovu rožhořevšímu se nadšení. Kuba se pomalu a těžce prodírá k víře socialistů, že svět se musí změnit. Kunicki představuje skepsi dobře placeného montéra, individualisty. V obou těchto postavách ukázal Martínek, jak dělnické hnutí nemá přesný ideový program, ač v širokých masách žije vůle k revolučním činům. Tak tomu doopravdy v r. 1917 na Ostravsku bylo. A Martínek to realisticky, pravdivě zobrazil. Jiná věc je ideově umělecký závěr trilogie. Martínek ho hledal a ve shodě s někdejší svým smýšlením jej našel v Kubově příklonu k rodině. Přirozeně, že se tím závěr trilogie dostal do kvietismu a ze zobrazení celého kolektivu lidového do polohy individuální. Ve vydáních z let 1954 a 1957 se Kunicki Martínkovi změnil na přesvědčeného socialistu. Budoucnost Kuby a s ním dělnictva na Ostravsku dostala tím, pravda, perspektivu. Jenže změna — zvláště když k ní dojde víceméně mechanickým připojením 25. kapitoly v románě Země duní — je vnějšková, jak vytušil, ale nedomyslně J. Svoboda. Charakter Kunického není zákonitě rozvíjen od skeptika individualisty po vůdce dělnického kolektivu. Tak, jak ho zanechal čtenářům Martínek, je to člověk obojaký, nebo alespoň rozeklaný: není možno zároveň se vysmívat dělnickému hnutí a zároveň se bez přechodu postavit na místo vůdce mas. Přepřerování charakteru Kunického, k němuž došlo v přidané kapitole, mělo se u Martínka odrazit už v předešlých kapitolách. Jinak se čtenář nemůže zbavit dojmu, že úprava šla cestou vnějšího přidavku k dosavadnímu tvaru a nezasáhla celou strukturu románu, především jeho ideovou páteř. Hlavní námitka proti takové úpravě postavy Kunického je ovšem ta, že postava v novém, revolučně socialistickém osvětlení neodpovídá historické pravdě, že je to postava na Ostravsku ne z r. 1917, ale v nejlepším případě z r. 1920.

Martínkův pokus o ideově nové, revolučněji vyostřené řešení závěru trilogie neuspěl. Nevychází totiž organicky z předchozího děje v trilogii, je vnějškově naroubován a neodpovídá historické pravdě. Proto ostravská trilogie nedosahuje — přes přidanou 25. kapitolu — např. mohutného vyznění Anny proletářky od Ivana Olbraхта, a proto ideová perspektiva, kterou jí v přepřerování Martínek dal, nemohla změnit trilogii Černá země, dílo v podstatě realismu kritického, ve výtvaru realismu socialistického.

*

V souvislosti s Martínkovým působením v Ostravě, s každodenním poznáváním kraje, současného života i historie jeho centra, tedy rovnoběžně s prací na románech ostravské trilogie, vznikly drobné prózy, které vstoupily do dvou bibliofilských knížek. První — Ostravská píseň — vyšla r. 1929,²⁷⁾ druhá — Duše Ostravy — za dva roky nato.²⁸⁾

Svazček *Ostravská píseň* spojuje tři drobné lyrickoepické útvary.

²⁷⁾ Vydal ji jako osmý svazek edice Amfora Josef Hladký v Hranicích.

²⁸⁾ Soukromý tisk Jana Prokeše, Ostrava 1931.

První z nich dal knížce název. Obsahuje autorovo vyznání lásky k městu, které sice nemá historicky památných budov, ale jehož dějiny jsou přece neobvykle pohnuté. Martínek je předvádí jako symfonii o několika větvích. Nejprve to byla tichá píseň; na Ostravsku se vlnily nekonečné lesy a procházelo jimi několik obchodních cest. Když bylo nalezeno uhlí a vznikly železárny, puls kraje se zrychlil. Na Ostravsko přišlo mnoho lidí z Pobeskydí a z Haliče. Kapitalisté si jejich práci osedlali. Ale nestačilo jim ani to; brali lidem také řeč. I když byla po světové válce národnostní křivda odčiněna, nebyla ještě ve prospěch širokých mas zodpovězena otázka: A komu patří doly, hutě? Autorovo podání, vzrušené a lyricky podmanivé, osciluje na hranici lyriky a prózy. Tam, kde Martínek zachycuje ústup selství před železárnami, germanizaci kraje a mnohonásobný rytmus práce, vytváří lyrický pandán k ostravské trilogii. Není proto nepřipadné, že Martínek zde přímo cituje verš Bezručovy básně Ostrava. Sugestivní podání lyrické prózy promítlo se do autorovy personifikace Ostravy, do apostrof, otázek, výpočtů, paralelně řazených vět apod. Střídáním různé intonace vzniká podivuhodná účinnost tohoto hymnu.

Střední próza svazečku Ostravská píseň Dva dny ve škole spojila dvě Martínkovy vzpomínky, vízící se ke gymnasiu v Ostravě. Až do spisovatelova mládí sahá vzpomínka první. Profesor donesl kdysi do třídy Macharovu sbírku V září helenského slunce a zažehl ve studentovi lásku k Macharově pozíi, jež mu pak dala podnět k první sbírce básní. Druhá vzpomínka je bolestnější; týká se kalného listopadového odpoledne. Martínek slyšel se svými žáky ve třídě salvu patroly, která za první světové války popravovala na nedalekém soudním dvoře „vlastizrádce“. Martínek umí svým líčením vyvolat temné dusno za krutovlády generála Matuschky v Ostravě.

Ostravské nokturno evokuje scénérie popůlnočního města, kdy ulicemi kráčí jen pozdní chodec, vracející se domů po milostném dobrodružství. Zdá se, že město, tento obrovský robotník, na chvíli zdřímlo. Leč pojednou se objeví siluety dvou řemeslnických mistrů ze 17. století. Konfrontují Ostravu — městečko z doby, kdy v něm sami žili, s naprosto změněnou přítomností. Přízraky minulosti mizí, když je na haldách vylévána žhavá struska. Nebude trvat dlouho a na obzoru se objeví rudý pás červánků. Rozespálí dělníci vyjdou z kolonií, pracovní den v železárnách i na šachtách započne. Tři hodiny trvá autorovo lyrické zasnění. Historie i současnost charakterizovaná Martínkem patří podle něho stejně k duši města, protože „nic, co žilo na této půdě před dávnými lety, nemůže vyznít beze stop a bez ohlasu, vyvanulé životy nabývají opět forem a opět zašumí kolem nás“.

Ostravská píseň podala důkaz, že v Martínkovi žije lyrická i epická mohutnost pospolu; autor se dovede zmocňovat téže látky obojím tvárným postupem. V Ostravské písni převažuje lyrika; epická fabule je tu jenom nití, okolo níž navinul autor svoji dramaticky vzrušenou píseň.

K úvodní lyrické próze svazečku Ostravská píseň přimyká se esej *Duše Ostravy*. Váže se k ní jednak personifikacemi Ostravy jako černé ženy mohutného těla, jednak připodobněním jejich komínů k vojsku, které stojí připraveno na výboj. Jinak se Martínek pokouší básnickým slovem vystihnout, v čem je třeba hledat „duši“ Ostravy. Jestliže podle autora formují „duši“ každého města jeho poloha, dějiny, zaměstnání obyvatel i silní jednotlivci, má, nebo lépe, začíná mít i Ostrava svoji duši. Jí se výrazně liší od jiných měst. Ostrava je především městem práce. Její píseň je složena „z rachotu, řinčení, vrzání, úderů, hvízdání“.

Práce lidí proměnila někdejší zemědělský kraj v království šachet a železáren. Ostrava nemá dlouhou historii, nemá po staletí se vrstvící kulturní tradici. Ale pomalu se stává kulturním centrem a je potřeba, aby jí byla v pravém smyslu slova pro celou slezskou a východomoravskou oblast. Teprve, až Ostrava vyrovná kulturu techniky kulturou ducha, bude jako město pulzovat stejným rytmem. Ale už dnes má podle Martínka toto město práce, dýmu a ohně svou „duši“.

Ne příliš rozsáhlá stat V. Martínka vystihla dobře závratné tempo růstu kapitalistické Ostravy i zachmuřenou tvář města, kde všechno bylo zaměřeno k jednomu cíli — vydělávat pro kapitalisty. Leč třídní rozložení sil za kapitalismu Martínek nevidí. Ani nepřipomene, že tvůrcem všeho rozmachu města je pracující lid, odíraný kapitalisty a vládnoucími kruhy o spravedlivý podíl na bohatství. Spisovatelův pohled na skutečnost je zde příliš všeobecný a nadtřídní.